

Оља М. Василева
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

Оригинални научни рад
Примљен: 15. 06. 2013.
Прихваћен: 01. 09. 2013.

ПОДЕЉЕНО „ЈА” У РОМАНУ *ДЕРВИШ И СМРТ* МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА

Циљ анализе једног аспекта романа *Дервиш и смрт* Меше Селимовића је да се осветли феномен подвајања лика Ахмеда Нурудина. У средишту анализе су стања свести јунака која га воде ка преиспитивању етичких категорија и која и доводе до подвајања његове психичке структуре. На тај начин су осветљени они елементи Селимовићевог романа који највећим делом сведоче о настојању да се прикаже сукоб између јунакове контемплативне равни и равни практичне акције.

Кључне речи: роман, Ахмед Нурудин, судбина, ток с(а)вести, дезинтеграција личности, двојник

Временска детерминисаност код Меше Селимовића сугерише и просторну скученост: текије и ума. Текија је Нурудинова жељена „проклета авлија” из чијих оквира не жели да изађе. Она је, управо, одредила дервиша као човека изразите контемплације. Са друге стране, разум је она категорија на коју се дервиш Ахмед Нурудин свом снагом ослања не би ли сместио себе у време и простор које му намећу његови животни постулати. Све време је живео уверен да је заклоњен вером и вишим циљем – правдом коју, као њен поклоник, мора да негује не би ли пронашао неопходну тачку ослоњања, све док није почео да чезне за „небићем” (Мишић 1996: 85) и да преиспитује доказане истине које су постепено у његовој свести почеле да се разграђују и да добијају нова значења.

Као засебан егзистира простор који треба да буде испуњен осећањима, и он је огроман. Контрастирање скучености простора делања и ширине простора осећања антиципира ломове. Те исте ломове изазива и све око дервиша – људи у борбама за опстанак, враћени у прошлост из које не желе да искораче – као хафиз Мухамед; замрзнути у мржњи и изгубљени у проналажењу савести попут Мула-Јусуфа или привидно неодговорни и лакомислени, а потајно испуњени жудњом за немогућом љубави и истрајни у њој, попут Хасана; или далеки и неприступачни као што је свака власт, био то кадија, муселим или муфтија, и други који промичу поред високог текијског зида. Дервиш дубоко проживљава „спољашње”, али и „унутрашње” ломове, као што би свако, затворен у сопственом утврђењу; једино што сигурно зна, то је да је било и биће ратова или ломова, народ се мења, али свест о моћи, још више немоћи, никада. Неодвојиво од овог „кретања” Нурудинове мисли је и дервишево физичко кретање кроз роман. Оно је еквивалентно фиктивном чињењу, акцији. Дервишево кретање је кретање његове душе, преиспитивања. До ове „трагичне двогубости” (Андрић 1935: 12) у његовом неопходном, реалном кретању и кретању његове душе не би ни дошло да га дужност (а требало би и љубав) према брату није избацила из лежишта и жељене затворености у непрекидно исти круг: контемплације, пасивности, отуђености. Читањем романа и кретањем са јунаком чија је свест и савест несмирена, постепено губимо из вида кога дервиш покушава да пронађе и спаси: себе или неког другог.

1. У промишљању о Ахмеду Нурудину-дервишу, његовим ставовима и укореењу у вери као ослоњу у контексту израженог инстинкта самоочувања, важно је шта сам Ахмед Нурудин мисли о себи: он на самом почетку подрива своје истине, да је „чиста срца”, просветљен „вишом поуком”, „правим путем”, знањем и несумњањем, Светом књигом која је све – светлост и моћ, љубав и истина. Подсећање на ђурђевску ноћ и лепоту кадијинице је за њега, као дервиша, грех, али од те чудне ноћи Ахмед Нурудин не размишља више као дервиш, јер се све више враћа уобичајеним стањима човека. Управо у тој ноћи – а ноћ игра изузетно важну симболичку улогу у роману – када се слави живот и љубав, Нурудин се осећа издвојеним, и парадоксално заробљеним у маси око себе. У ђурђевској ноћи, која има улогу да осветли дервиша и осећајну страну његове личности, наступа јунакова повученост у оно што је слично њему: природу која му је савезник својом тишином и из које најрадије не би изашао, реку која је слична њему, „бујна и плаха понекад, а чешће тиха и нечујна”. Река коју описује је права метафора дервишевог живо-

та, јер симболизује и слободу, неспутаност, као и сама ђурђевска ноћ, слободу коју би хтео да доживи, али не сме. Зато је и слобода грех, али примамљива, као и Хасан, јер је и он оличење слободе, што води новом преиспитивању. Иако је човек посебног сензибилитета, дервиш ипак није умео да дефинише и дозове осећајну страну своје личности онда када је то било потребно. Тачније, из оваквих спутаности, наглашених посебно појавом кадијинице и Нурудиновом опчињеношћу њоме, са непобитном истином да је човек који мора да живи по правилима, рађа се нова неукорењеност духа који не може да проговори и објасни, јер „свет је био хармонично уређен док је појединачни живот био у складу са начелом” (Егерић 1995: 48).

Ахмед Нурудин проблематизује могућности и излазе. Потискујући даља промишљања, задржава стечено и устаљеност живљења не само у заклону вере, већ и сопства за које је мислио да је изграђено и да ништа не треба мењати. Затворен је у сопствено утврђење из којег не жели да изађе и сваки излазак му, заправо, представља један од ломова кроз које његова личност пролази. Дервиш чува још нешто што је мислио да је стекао: **поштовање** и то је заправо покретачки мотив константног преиспитивања. Међутим, кад је и он сам најмање очекивао – ђурђевска ноћ и сазнање да му је брат утамничен као неспојиве крајности, рађају осећање које би требало да је страно његовој укоренености – **грех**, чије дејство Нурудин није у стању да експлицира, али је запамтио ту ноћ јер га је „гушила” и јер је први пут осетио да је све заједно „расцијепило” његов живот „на двије половине”. Међутим, да „грех није негација него позиција” (Кјеркегор 1974: 74) и да је он вољно стање човека потврђују даљи токови у Нурудиновој свести. Грех покреће дервишево *ја*, тера га на преиспитивање дејством супротстављених процеса са циљем реинтеграције личности и проналажења упоришта у сопству које би га дефинисало на начин којим би пре свега он сам био задовољан, јер „у чему је побожност, ако она нема искушења која се савладавају?” Константно смењивање осећања кривице, љубави, припадања, усхићења и сумњи, немоћи, беса и мржње, творе растрзано стање у којем дервиш не разабире стварност ни људе, „јер свест о кривици привлачи пажњу на себе” (Кјеркегор 2009: 58) али чине да ни људи њега „не виде”. Као супротност очајању, које најприближније дефинише стање његове свести је *вера*. Нурудин се из тог разлога непрекидно враћа том ослонцу. Али, његова немоћ пред моћницима и сусрет са кадијиницом и посебним светом који открива у магичности њених руку, као и враћања прошлости и мисли о неостварености, продукује непрекинут дуализам разграђивања и истовремено тежње за самоочувањем.

Нурудинов однос према чулности и лепоти је специфичан, јер је дат са позиције онога који не би смео да се препусти лепоти. У специфичном односу према чулности као таквој, Селимовићев јунак има ону деликатну недореченост јунака прозе Иве Андрића. Као и Андрићев јунак – верник Алидеде (*Смрт у Синановој текији*) и дервиш се издвајао „као неразумљив изузетак и чудо” (Андрић 1999: 117) посебно у ситуацији кад је неопходно да рационализује/релативизује нова осећања. Ова два јунака повезује посебан однос према женама, према чулном. Као што је дервишев живот обележило сећање на Мула-Јусуфову мајку, затим једину жену коју је волео, али је напустио, и опчињеност кадијиницом, тако је и у животу Андрићевог јунака-верника сећање на сусрет са беживотним, нагим телом жене од кога га је хватао стид и изазвао потресе у самртном часу; и сусрет са полунагом женом која бежи у ноћи, са наговештајем могућег злочина, док се Алидеде конституише као посматрач туђих судбина. Ништа Андрићев јунак није учинио, само је гледао. Као Ахмед Нурудин. Чињење је за њих било непотребна жртва која би их избацила из заштићеног простора зидина и мисли. Символика капије је и код једног и код другог писца интригантна и паралелна: она стоји „на излазу, као и на улазу овога света”. (*Смрт у Синановој текији*).

Свака нова појава која је везана за живот Ахмеда Нурудина диференцира јунака као човека који се скрива иза разматрања о универзалним темама и филозофским истинама. Зато често ни људе не посматра због њих самих, већ их гледа као представнике одређених *универзалних особина*. Тако је Хасан оличење слободе и љубави, Мула Јусуф – греха, прошлости и младости, Исхак – акције, јасноће мишљења и делања, док се самом јунаку не јавља отрешњујућа мисао, да каже: „Толико сам свијет уопштавао, да сам га губио.”

2. Дервишу је био терет да буде непрекидно са сопственом мишљу и да рационализује константни осећај немоћи. На инхибиторе из спољашњег света реаговао је смењивањем напетости, тескобе, неодређеног а стално присутног страха, са осећајем личне угрожености, забринутости и беспомоћности, у ишчекивању несреће, или како га је назвао Фројд – „страхом очекивања”. У овом моменту даљег преиспитивања, у стању „лебдења између себе и себе” и нужности да уочи и осети меру у свом „гранању релативности” (Егерић 1995: 15-17; наш курзив) осећа да се грех шири и да више није само његов, а што изнова проблематизује питање његове потребе за изналажењем ослонаца, јер га у себи не налази. Скоро хамлетовско оклевање у покушају да спаси брата настаје из страха, личног страха

и очајања, те на парадоксалан начин рађа мисао о неопходности акције. Он диже глас против тираније, против власти, а побуна отвара путеве и тера на чињење. Тако он сам сопствени живот непрекидно преиспитује, мислећи да то чини у име и у корист свог брата. Разбијен, „иситњен, сав од комадића” и смисла који се затурио, Нурудин мисли да враћањем *прошлости* бежи од себе нежељеног. Жуђено спокојство изнова изостаје, јер овим поступком меша „утваре и живот, па нема ни чистог сјећања ни чистог живота”. Дервиш са собом некадашњим не жели да се измири. Он сада зна да би било лакше када не би имао таквог себе у сећању. Али се зато поштрава изражена несигурност и сумња у „будне стражаре” разума, у основу његовог постојања – у веру. То је био почетак његовог разграђивања. У напору да пронађе смисао у склопу интензивираних осећања, било је нужно да најпре себе преобрази. Можда, чак, да живот окрене против самог себе у трагању за смислом, што парадоксално звучи, али антиципира одржање, па чак и напредовање. Створити читаву „драму деструкције” (Фром 1976: 125) иманентно је стање свести и у томе се назире трагање за задовољењем какво је дервиш очекивао. Стога су и његова осећања константно поларизована: љубав-мржња; правда-неправда; моћ-немоћ. У човековој природи је да нешто покреће, да утиче, да остави траг. И дервиш се преиспитивањем савести и свести враћао на питање: да ли му је тешко да буде то што јесте?

3. Надаље се све одвијало брзо. Време, сада као „силовити хук”, осујетило га је у борби „са собом бившим”; искоренило је неискусног младића „у коме је чиста ватра горјела, и потреба за жртвом”. Подривајући му са напором грађену стабилност, време је собом донело *мржњу*, поступно разграђујући процес самоочувања, до којег осећања је дервиш морао превалити дуг пут, а као антипод свему добром које је мислио да чини, мржња је ослонац нашла најпре у најближем – у Мула-Јусуфу, јер управо мржња „вратила ми се кад сам пришао људима”, каже. Мула-Јусуф је имао само шест година када га је Ахмед Нурудин упознао у оном заустављеном ратном тренутку. Са посебном пажњом је Меша Селимовић градио лик овог младића у функцији карактеризације дервишевог лика и његовог *подвајања*, откривајући и мрачне стране дервишеве личности, али и подсећања на себе какав је био, и на издају и терет које је Мула-Јусуф обојици наметнуо, без кајања, а тај терет је могао бити и дервишев. Мула-Јусуф Нурудина није волео. Подсећао га је на прошлост, на мајку и обележеност коју му је оставила као једино „знамење” да га се целог живота сећа. Овиме би се могла објаснити Нурудинова опседнутост Мула-Јусуфом и жељом

да задржи овог момка поред себе, јер му је он једина веза са прошлошћу, а прошлост дервишу може донети трагичну „револуцију самопочињања”. (Sloterdijk 1991: 55). Дошао му је у ђурђевској ноћи, „опрезним ногама” које говоре више од свега. Мула-Јусуфов „стишани дах” дервиша је увек узнемиравао. Везани су грехом, мржњом, а можда понајвише – страхом. Мула-Јусуф, и сам са јаким осећањем страха, не може да разлучи сопствена стања, исцрпљен је вртлогом сећања, марионетском послушношћу некада према кадији, сада према дервишу, и чини зло – покреће лажима незаустављив ток догађаја који ће уништити више живота. У сталној спрези рационалног и ирационалног, дервиш није имао храбрости да загребе по површини несвесног. Емоције су му се смењивале, а са њима и одлуке које је ипак морао да донесе, не схватајући да остати човек значи пробити границу, да разуме више него што зна. Реакција на „грех” ђурђевске ноћи, као и стално присуство Мула-Јусуфа и невољна сећања, све је утицало на то да се „страст само храни, а не троши” и затвара круг, у амбивалентном стању ојачаваном константном несигурношћу, кад свест о себи „остаје трагично фрагментарна” (Первић 1995: 86).

4. Једини који је пружао дервишу олакшање и везу са светом је Хасан, дервишев антипод, тај „дух и дах јединства” (Егерић 1995: 32). Он је дервиша вратио људима и Нурудин са новооткривеном радошћу види „да се лакше подноси дан што траје”. Осветљавање дервишевог лика, посебно у контексту подвајања, увек је нужно посматрати и из перспективе пријатеља, што је Хасан и био. Стога се и сам Хасан може посматрати као дервишев двојник, дервишева идеална пројекција. За таквим човеком какав је Хасан, дервиш је жудео. Али није умео, или није хтео, да га задржи.

Са Хасаном у дервишев живот улази оно пролеће и чудна, ђурђевска ноћ која рађа грех. Да ли је са уласком Хасана у дервишев свет заправо започео процес разграђивања самог Нурудина? Хасанова поимања животних процеса дервиша истовремено и привлаче и одбијају, јер му откривају потискиване истине о сопственој несавршености и промашености. Од посебне је важности поимање дервишеве стварности из Хасанове перспективе. Као пријатељ, једино је он дервишу отварао очи и нудио право решење и помоћ: да брата избаве из тврђаве, одмах, не чекајући и не истражујући. Добро је познавао власт и знао да је немилосрдна: да не пита, не прашта и не пушта. Зато што је препознао несрећног човека у дервишу, затвореног у сопствене светове, те је постепено топио у њему годинама таложене слојеве изолованости и усамљености. Подстицао је процесе који су водили ка променама у дервишевој личности. Тако је

постао саставни део Нурудиновог живота. Делио је са њим његову муку причајући му очекиване приче: о једној мајци која је у рату изгубила сина јединца и мучила себе животом. То је могао бити и сам Ахмед, младић који је прво отишао у рат, а потом је самог себе изоловао уласком у дервишки ред, губећи везу са породицом, са родитељима и браћом. Нурудин ретко у својој исповести и враћању у прошлост помиње породицу. Брата је запослио мислећи да је то његова дужност; оца није видео више десетина година и он, заправо, нема ону почетну, неопходну тачку ослонаца која оснажује човека увек – потребу за породицом.

Нурудину су више одговарале алегоријске приче о могућности губитка свега лепог, попут приче о Александру Македонском; приче из далеке прошлости које неће имати ничег личног; уопштене приче о животу, лепоти и уметности као универзални ставови који су Нурудину највише погодвали. Континуирана разграђујућа мисао о несврсисходности задржавања свега лепог у животу, као део његовог филозофског погледа на свет, оваплоћује се у речима да ипак „не можемо уништити све што волимо; увијек ће остати могућност да нам то униште други”.

5. У тишини текије, Ахмед Нурудин би из страха од било какве промене наставио живот да се није подвојила његова мисао. „Вријеме одвајања било је кратко”. На побуну је мисао дуго чекала.

Први чин *побуне* дошао је као лични чин због негирања дервишевог постојања: када Али-хоџа није хтео да га „види”, али и по сазнању да је Харун убијен, као и откривању Мула-Јусуфове издаје. Дигао је глас против власти и тираније као дервиш-побуњеник. Али није остао доследан, као ни до тада. Сваком постојећем стању, дервиш је супротстављао замишљено или очекивано, непрекидно промишљајући, а заправо потпуно изолован и несвестан суштине животних процеса у себи и око себе, и тако дошао до негације самог себе. Уследила је одмазда: власт не прашта и дуго памти. На путу до тврђаве, као Аврам до брда Морија, дозивао је братовљев дух и сећање на оно што је могао, а није учинио. Капију доживљава као врата пакла која за спас Харуна ипак није отворио.

Са кафкијанским „зашто”, запрепашћен пред истином, дервиш се питао како је могуће да се у смрт иде тихо и мирно и како силе које човека одржавају у животу не учине последњи напор и побуну. „Зашто” је: *зашто ја и због чега ја* а не неко други; односно, *зашто сада* а не пре или касније; *зашто уопште* човек опстаје упркос ломовима: „зашто” као зачућеност једног верника и немоћ да утиче и као кулминативно питање: *зашто не умрем, пре него да делама*. У затвор је ушао као де-

рвиш-побуњеник, али је изолованост изнова актуелизовала могућу дезинтеграцију, битно умањујући наговештен отпор. Сам простор асоцира на Кафкин простор у којем се живот и смрт у дуализму преплићу и у којем је доминантно перманентно осећање страха. У тим просторима рационално скоро увек уступа место ирационалном, уз вербализовану жудњу за животом, као одраз парадокса или инстинкта самоочувања; са зидовима који се примичу и одмичу, у тмини у којој се не наслућују дубине; у неиспитаном простору који има функцију довођења човека у стања – стрепње, немоћи и коначно страха, чак не толико за живот, колико због неизвесности и немоћи да утиче на токове, и где заправо, попут тврђаве, гради сопствену смрт. Дервиш се, ипак, парадоксално не мири са постојећим, сувише захваћен дуалистичким процесима у себи, те га и у таквом простору, или баш у њему, чека његова мисао, нада у спасење, његов *Исхак* – одметник као лични избор, који изнова демитологизира веру као дервишеву тачку ослонца.

6. Веома сложен процес који утиче на несвесни део личности је процес самоспознаје који производи изразиту енергију отпора, а она штити несвесно од покушаја да се рационализује. Тај процес, заправо, траје целог живота, јер задире у најскровитије делове човекове психе и захтева све већи интелектуални и афективни уплив. Већина претходних психологија, као што су будистичка, грчка, средњовековна и модерна до Спинозе, бавиле су се људским страстима или осећањима као својим главним предметом.

Ахмед Нурудин је човек заробљен у садашњости јер није могао да се помири са прошлошћу, а ни да је објасни. Управо овакав однос према садашњости објашњава дервишево подсвесно „грађење” Исхака који је непознат и необјашњив. Исхак нема прошлост. Он је *нов*. У контексту подвајања јунака кроз стварање Исхака расветљава се тројство које је доминантно од почетка романа: Нурудин, Хасан и Мула Јусуф. Било ко од ове двојице људи са којима је био најближи могао је да представља пут којим ће кренути: пут прошлости, чије мрачне стране не жели, или не може ни себи да објасни, или пут светле будућности у лику Хасана. Али Нурудин, који се целог живота заклањао молитвама, не би ли говорио, хтео је да неко уместо њега учини „*подвиг племенитости*” (Golosovker: 23; наш курзив) који се од њега као човека вере очекивао.

Никакве слутње Исхака нису наговестиле, мисли дервиш-верник, а не види да је Исхак дервишово огледало, његова савест, а самим тим и могуће избављење и спасење. Зато га и „ствара” у важном тренутку пре-

испитивања сопствене свести и чињења. Сам му је дао и име по светлој тачки из свог детињства – ујаку. Или је то дервиш изнова црпео снагу у вери, те је призвао Свету књигу у којој остарели Аврам Исаком назива свог несрећног закаснелог сина, којег је по Божијој заповести, као искушавање јачине вере, морао сопственим рукама да жртвује, молећи се да никада не стигне до брда Морија.

Ис(х)ак је дервишева жуђена, тек пронађена страна личности; он је и жртва, као Аврамов Исак, као Нурудинов брат Харун, хаџи-Синанудин или Хасан; као сам дервиш. Он је симбол страдања. Исхак или Исак, опредељен и ојачан инстинктом самоочувања, а у борби за живот, сада као дервиш-побуњеник са пламеним очима, немирним срцем, „осамостаљен и непробојан“, тек рођен, моћан и јак, наставља да живи свој самостални живот. Исхак је увек *пored* Нурудина и зато термин којим се може обележити појављивање његовог alter ega јесте *подвајање*. Исхак му је био потребан онда када је неиспуњености покушавао да дâ обличје надања – да спасавањем брата доврши недовршен живот једног заљубљеног младића давши другом свој лик и могуће трајање. Он осветљава све у дервишевом животу доказујући му да је најтрагичнија одлука не чинити ништа, те Исхак тако постаје његова нова тачка ослонца. Без њега би се вратио у стање не-постојања.

Разапет на текијској капији као Исус, као жена коју Алидеде посматра, Исхак је храбро ушао у забрањени простор где је сакривен и заштићен, бегунац, попут дервиша или Харуна, у поноћној тмини као на затамњеној позорници живота стајао, ишчекујући гониоце. Дервиш га се и плаши и штити га. Он је нада, судбина, продужетак, али и чудно узбудљива игра светлости и сенке, живота и смрти. Његов живот је у рукама дервиша-верника и дервиш први пут осећа узбуђење, јер постаје битно нечије, можда његово постојање, а он је само посматрач; или судија, али то је далеко. На прво се навикао, јер је то градио целог живота, а судити може и разграђен, чега још увек није постао свестан. До тада, „нешто се дешава, нимало невино“. Дервиш тражи понизност, зависност, помиловање, а у Исхаку налази жуђену мирноћу, сабраност и одлучност да се бори сам. Исхаку нико не треба. Све речи које Исхак изговара иду ка дервишевом буђењу. Његова самоувереност само дуби дервишеву рану. Каже му: „Сувише оклијеваш, сувише размишљаш“, „нешто те мучи“ и тако га враћа њему самом чиме успоставља парадокс – да се само „извртањем“ живота може доћи до праве одлуке и спознаје себе. Дервиш-верник и даље осећа да дели са братом његову „кривицу“ и да му место ослонца, то „освојено место“ – вера, како то место доживљава, константно измиче. Мучи се у сусретима

са моћницима, деперсонализованим, названим својим функцијама које их и карактеришу, „Великим Механизмом” како Јан Кот дефинише власт (Кот 1963: 28) која смишљеним деловањем доводи у заблуду, а потом и потпуно дезоријентише бесмисленим говорима, успаваношћу или директном демонстрацијом моћи са константном поставком да „дијалог је монолог” (Петровић 1981: 32) јер дервиш не добија одговоре, већ само одговара.

Исхак као дервишев alter ego долази „као свјежина послје олује”, када и природа на ново мирише и када се осећају трагови нечег необичног, у коначном „одсуству празнине и пустоши”. Открива ново *ја* у сваком тренутку свог постојања, али *ја* „није стварно ту, већ нешто што треба да постане”, јер „онај ко егзистира стално је у постојању”. (Кјеркегор 2009: 69).

Уласком у забрањени простор, посебно за бегунце чија је кривица могућа, започиње дервишево и Исхаково паралелно трајање у тежњи за самоодржањем. Нурудин га налази тамо где му свест о себи слаби, а преиспитивање савести га мучи; у просторима који су важни за његово појављивање, као и за дервишеву судбину: у текији, у џамији, у тамници, на улици испред хаџи-Синанудинове радње, којег ће, као и Мула-Јусуфа, али и Хасана, жртвовати. При том, улица као простор који је спољни, у дервишевој свести врло је скучен, јер је омеђен оптужујућим погледима људи, гуши га и враћа варљивој сигурности вере и погрешном утемељењу. Предосетио је, или прижељкивао, управо тај простор за *своје* разрачунавање са силама око њега. Стопио се и он са разулареном масом у наводној одбрани невиности и истине. Постао је део те гомиле: у покрету је, злу мисао више не зауздава већ јој се покорави. Мисли да личи на Исхака, јер је коначно слободан, или како каже Жорж Пуле: „С једне стране налази се *ја*, а са друге, одвојен, затворен, сурово удаљен од *ја* недостатком комуникације са њим, свет периферије”, као „средиште и круг” (Пуле 2007: 124). Види Исхака како бежи и искаче кроз прозор своје куће пред потером, бежи чак и из затвора „проваливши зид”, или скаче са стене и улази у забрањени простор текије. Исхак је дервишево жељено *ја* и по први пут се јавља свест о „не-идентитету која разликује не-средиште од периферијског не-ја”. (Пуле 2007: 125). Али онда када све буде завршено и када са висине брда изнад чаршије буде са привидном смиреношћу и ликовањем посматрао временски ток, и изнова победе и поразе, дервиш више неће имати моћи за реинтеграцијом. Разградио је свој свет у покушају да измени туђе. Од *дервиша-верника*, преко *дервиша-побуњеника* долази до *дервиша-осветника*. Са нарастањем тескобе и нових фрустрационих стања, Ахмед Нурудин изнова не препознаје сопствено стање и једино

што може и уме је да нађе нови ослонац. Исхака потискује и предаје се новом омамљујућем осећању – моћи.

Са рађањем дервиша-осветника Исхак нестаје. „Не жалим. Не памтим. Не праштам”. „Од људи ми је мука.”. Мисли да је развезао чвор, а само је опет затворио себе у исти круг.

На путу дервиша-осветника падају невине жртве, као на сваком таквом путу којим доминирају осећаји власти и моћи. Није поштеђен ни Хасан, друга дервишева тачка ослонаца, а за Исхаком не посеже, јер му не треба. Страда хаџи-Синанудин; у мучном дијалогу „немих”, са посебном насладом враћа Мула-Јусуфу зло, а питање је чије је веће. Коначно, жртва постаје он сам, касно спознавши суштину свог лутања од „сиромашне мисли” до моћника који само на себе мисли.

Ахмед Нурудин је постао жртва дервиша-осветника. Губитком свих ослонаца у животу, одвојивши се од живота самог, постао је његов пуки посматрач, те са свом горчином промашеног живота не преза од тога да и Хасана пошаље у тамницу, у тврђаву, тамо где се и сам борио са утварима, градећи новог себе – Исхака. Међутим, ни Исхак као његов двојник, ни Хасан као могући двојник, нису имали потребну моћ да опредмете Ахмедову жеђ, јер нису били у стању да му пруже оно што сада жели: сагласност са његовим новим осећањем моћи и новим ослонцем који је нашао у мржњи.

Нурудин се вратио на тачку са које је и започео трагање. Несвесно је описао круг живота, исти круг који је правио Исхак око дрвета текијског дворишта, бежећи од власти. И поред свесног окретања тамној страни личности, за коју је мислио да само она има снаге да говори у име правде, дервиш је изгубио и оно мало што је стекао: поштовање, пријатељство, љубав и приврженост. У тренуцима кад „смрт је бесмисао, као и живот”, (Селимовић 1979: 466) нежељена прошлост се поново појављује у виду младића који би му могао бити син. Крај је одредио сам. Упућује последњи позив Исхаку, али одговор изостаје.

ЛИТЕРАТУРА:

Андрић, Иво, *Изабрane приповетке*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.

Андрић, Иво, *Његош као трагични јунак косовске мисли*, Коларчев народни универзитет, Београд, 1935.

Golosovker, Jakov, *Dostojevski i Kant*, Grafos, Beograd

Егерић, Мирослав, *Дервиш и смрт Меше Селимовића*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995.

Кјеркегор, Серен, *Болест на смрт*, часопис Идеја, Београд, 1974.

Кјеркегор, Серен, *Човек и дух*, Партенон, Београд, 2009.

Кот, Јан, *Шекспир наш савременик*, СКЗ, Београд, 1963.

Мишић, Зоран, *Критика песничког искуства*, СКЗ, Београд, 1996.

Первић, Мухарем, *Дервиш и песник IV*, у: Мирослав Егерић, *Дервиш и смрт Меше Селимовића*, Завод за уџбенике, Београд, 1995.

Петровић, Миодраг, *Роман Меше Селимовића*, Градина, Ниш, 1981.

Пулe, Жорж, *Метаморфозе круга*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад, 2007.

Selimović, Meša, *Derviš i smrt*, Izdavačka organizacija „Sloboda”, Beograd, 1979.

Sloterdijk, Peter, *Tetovirani život*, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1991.

From, Erih, *Anatomija ljudske destruktivnosti*, prva knjiga, Grafičar, Zagreb, 1976.

Olja Vasileva

THE DISSOCIATED I IN MEŠA SELIMOVIĆ'S NOVEL *DEATH AND THE DERVISH*

Summary

The paper treats the phenomenon of the character's I in Meša Selimović's novel *Death and the Dervish*. Since the narration in the novel comes from the main character's perspective, the dissociation of his I is a testimony to the complexity of his worldview, most notably to the conflict between the principle of action and principle of contemplation. Owing to the representation of the dissociation of the hero's consciousness, Selimović gained an opportunity to shed light from the modern perspective on the complexity and depth of ethical contradictions which stand as the fundamental feature of Ahmed Nuruddin's inner world.

Key words: novel, Ahmed Nuruddin, fate, stream of consciousness/conscience, disintegration of the personality, Doppelgänger